

KULTURMINNER I KOMMUNENE - MIDTVEISEVALUERING

Erfaringer fra 12 kommuners arbeid
med kulturminneplaner

Berg, Sveinung og Skrede, Joar

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)
 Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo
 Telefon: 23 35 50 00
www.niku.no

Tittel Kulturminner i kommunene - midtveisevaluering Erfaringer fra 12 kommuners arbeid med kulturminneplaner	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 185/2015	Publiseringsdato 22.12.2015
	Prosjektnummer 1020647	Oppdragstidspunkt Oktober-desember 2015
	Forsidebilde Grong stasjon, Johanne Driveklepp/driveklepp.org	
Forfatter(e) Berg, Sveinung og Skrede, Joar	Sider 20	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Samfunn og forvaltning	

Prosjektleder Berg, Sveinung
Prosjektmedarbeider(e) Berg, Sveinung og Skrede, Joar
Kvalitetssikrer Fageraas, Knut

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag Riksantikvaren startet i 2011 prosjektet «Kulturminner i kommunene» som skal vare ut 2020. Målet med satsingen er at 90 % av landets kommuner skal utarbeide egne lokale kulturminneplaner. NIKU har på oppdrag fra Riksantikvaren foretatt en midtveisevaluering av deler av prosjektet. Vi har foretatt telefonintervjuer med 12 norske kommuner. Disse kommunene kan deles inn i tre kategorier etter hvor de er i prosessen: 1. Kommuner som har søkt og fått støtte av Riksantikvaren for å utvikle kulturminneplaner og har fullført arbeidet (Sveio, Vinje, Vindafjord og Grong). 2. Kommuner som har søkt og fått støtte av Riksantikvaren for å utvikle kulturminneplaner, men som foreløpig ikke har fullført arbeidet (Rauma, Gran, Holmestrand og Vestby). 3. Kommuner som ikke har søkt støtte og foreløpig ikke har påbegynt arbeidet med å lage kulturminneplaner (Vågan, Alta, Tydal og Halden). I denne rapporten presenteres de viktigste resultatene fra denne undersøkelsen. Riksantikvarens økonomiske støtte blir av flere kommuner fremhevet som viktig for arbeidet. Mange kommuner har dårlig økonomi og ser bidraget som kjærkomment. Flere kommuner rapporterer samtidig at de mangler den kompetanse som er nødvendig for å starte opp eller fullføre arbeidet med lokale kulturminneplaner. Bidraget fra Riksantikvaren er således et viktig tilskudd til de kommunene som velger å kjøpe inn konsulenttjenester for å få fullført arbeidet. Samtidig viser undersøkelsen at de kommunene som i størst grad utfører arbeidet selv typisk vil ha et større eiendomsforhold til kulturminneplanen. Å engasjere lokale lag og foreninger er også positivt for den lokale kjennskapen til planarbeidet. De kommunene som ikke har noen umiddelbare planer om å lage egen kulturminneplan – eller de kommunene som har utsatt arbeidet – gjør det typisk fordi kulturminner blir bortprioritert til fordel for andre kommunale oppgaver de oppfatter som viktigere enn kulturminner, i alle fall på kort sikt. Det gjenstår i så måte et arbeid med å få flere kommuner til å se kulturminner som en ressurs, ikke bare en utgiftspost. Likevel er hovedinntrykket fra studien at majoriteten av kommunene finner kulturminner viktig og de aller fleste har ambisjoner om å lage egne kulturminneplaner.</p>

Emneord Kulturminneplan, Sveio, Vinje, Vindafjord, Grong, Holmestrand, Rauma, Gran, Vestby, Vågan, Tydal, Alta, Halden

Avdelingsleder

Berg, Sveinung

Forord

Riksantikvarens prosjekt «Kulturminner i kommunene – KIK» har pågått siden 2011 og skal vare ut 2020. Et sentralt mål i prosjektet er at 90 % av landets kommuner innen 2020 skal ha egne kulturminneplaner. NIKU er bedt av Riksantikvaren om å utføre en midtveisevaluering av prosjektet. Målet har vært å innhente kommunenes erfaringer med å lage kulturminneplaner, slik at innsatsen kan målrettes i siste del av prosjektperioden. Hittil er 75 kommuner ferdige med sine kulturminneplaner, mens 188 er i gang (ifølge Riksantikvarens tall, oktober 2015). Riksantikvaren bistår hver enkelt kommune med kr 100 000,- i arbeidet med kulturminneplanen, som tildeles etter søknad fra kommunen.

NIKU har gjennomført en kortfattet spørreundersøkelse på telefon til 12 utvalgte kommuner som er på ulike stadier i arbeidet med sine kulturminneplaner; fire som er ferdige med kulturminneplanen og har mottatt støtte, fire som har søkt og mottatt støtte, men ikke er ferdige med planen, samt fire som foreløpig ikke har søkt om støtte og er uvisst hvor er i prosessen. Kommunene som er intervjuet er valgt ut av Riksantikvaren, og kontaktpersoner delvis angitt gjennom hvem som har vært Riksantikvarens kontaktpersoner i de utvalgte kommunene. Øvrige kontaktpersoner er innhentet av NIKU.

Undersøkelsen er gjennomført i oktober/november av Sveinung Berg og Joar Skrede ved NIKU. Kontaktperson hos Riksantikvaren har vært Kari Larsen.

Innholdsfortegnelse

1	Oppdraget	7
2	Gjennomføring/Prosess.....	7
2.1	Data og metode.....	7
3	Intervjuer/Resultater.....	8
3.1	Kommuner som er ferdige med sine kulturminneplaner.....	8
3.2	Kommuner som ikke er ferdige med sine kulturminneplaner, men har mottatt støtte fra Riksantikvaren	10
3.3	Kommuner som ikke har søkt Riksantikvaren om støtte og ikke er ferdige med sine kulturminneplaner.....	11
4	Refleksjoner/Diskusjon.....	12
4.1	Tid og gjennomføring	13
4.2	Kommuneøkonomi.....	13
4.3	Kompetanse og bemanning.....	13
4.4	Forankring og lokalt engasjement.....	14
4.5	Eksternt samarbeid.....	14
4.6	Kulturminner som ressurs	15
4.7	Kommunestørrelse	15
5	Konklusjon	16
6	Vedlegg: Intervjuguide	17

1 Oppdraget

Riksantikvarens prosjekt Kulturminner i kommunene (KIK) har som mål å styrke kommunenes innsats og kompetanse som kulturminnemyndighet. Prosjektet har pågått siden 2011 og skal slutføres i 2020. Et av tiltakene i prosjektet er at kommunene utarbeider og vedtar kulturminneplaner, og det er et mål at 90 % av landets kommuner innen 2020 skal ha egne kulturminneplaner. Midtveis i prosjektet ønsker Riksantikvaren en midtveisevaluering for å kartlegge kommunenes erfaringer og utfordringer underveis med å lage kulturminneplaner. Evalueringen skal få fram kunnskap om utfordringer kommunen har møtt i oppstarten av arbeidet, utfordringer underveis, suksesskriterier for de som er ferdige, samt eventuelle årsaker til at man ikke har kommet i mål med prosessen.

Evalueringen skal være en samling av erfaringer og egenvurderinger knyttet til planarbeidet fra kommunene selv – ikke en evaluering av måloppnåelse og effekt av planene. Målet med evalueringen er å samle og systematisere erfaringer fra noen utvalgte kommuner og avdekke hvilke forutsetninger som skal til for å få til et godt samarbeid samt hvilke virkemidler og insentiver som har en effekt på hvordan planprosessen gjennomføres og lykkes.

2 Gjennomføring/Prosess

Prosjektet er gjennomført i perioden oktober-desember 2015. I dette kapitlet presenteres datamaterialet og metoden som er brukt i midtveisevalueringen.

2.1 Data og metode

Riksantikvaren har valgt ut tre kategorier av kommuner de har ønsket mer kunnskap om. Disse har hatt ulik status med tanke på hvor langt de har kommet i arbeidet med kulturminneplanene. Kategoriene er som følger:

1. Kommuner som har søkt og fått støtte av Riksantikvaren for å utvikle kulturminneplaner og har fullført arbeidet (Vinje, Vindafjord, Sveio, Grong)
2. Kommuner som har søkt og fått støtte av Riksantikvaren for å utvikle kulturminneplaner og foreløpig ikke har fullført arbeidet (Rauma, Gran, Holmestrand, Vestby)
3. Kommuner som ikke har søkt støtte og foreløpig ikke påbegynt arbeidet med å lage kulturminneplaner (Vågan, Alta, Tydal, Halden)

Vi har foretatt intervjuer med fire kommuner i hver kategori; totalt 12 kommuner. Kontaktpersonene har i de fleste tilfellene vært oppgitt av Riksantikvaren, men i kategori tre – kommunene som ikke har påbegynt arbeidet – har vi gått via kommunens postmottak, samt ringt kommunen for å finne informantene. I noen tilfeller hadde kontaktpersonen gått av med pensjon eller sluttet og en etterfølger eller overordnet ble intervjuet. En uke i forkant av intervjuene ble det sendt ut et kort informasjonsskriv om oppdraget, slik at informantene var forberedt. Intervjuene har blitt foretatt via telefon. Samtalene har hatt en varighet på mellom 10 og 30 minutter. Det er benyttet samme intervjuguide for kommuner i kategori én og to, og en forenklet intervjuguide for kommuner i kategori tre. Forfatterne har fordelt et antall kommuner seg imellom og gjort individuelle intervjuer av disse. Stikkord har blitt notert for hånd under samtalen og notatene har blitt renskrevet i etterkant av samtalene. Det eksisterer ikke lydopptak av samtalene.

Utvalget av kommuner er ikke representativt, men et strategisk utvalg. Utvalget kan således ikke sees som representativt for kommune-Norge som helhet, men det antas likevel at datamaterialet belyser sentrale utfordringer og erfaringer også andre kommuner møter – eller vil møte – i arbeidet med å lage lokale kulturminneplaner. Det er også viktig å påpeke at våre informanter ikke nødvendigvis trenger å være representative for kommunen som sådan. Om vi hadde snakket med andre informanter fra samme kommune, kan det tenkes at historiene hadde vært noe annerledes. Folk i kommunene besitter også ulik kompetanse, og i tilfeller hvor folk har gått av med pensjon, kan det tenkes at kunnskapsoverføringen har vært gjort med stor eller liten overlapp. Det er viktig å ha dette i mente når rapporten leses og funnene tolkes.

En utfordring med kvalitative intervjuer kan være at informantene svarer på en måte vedkommende ikke ville ha gjort uten forskerens tilstedeværelse. Dette er et klassisk spørsmål om validitet. Har vi funnet det vi tror vi har funnet, eller er resultatet påvirket av intervjusituasjonen i større eller mindre grad? I vårt tilfelle oppfattes informantene som åpne og oppriktige og har ikke forsøkt å glatte over verken forsinkelser i planarbeidet eller fremstilt prosesser som lettere enn hva de har vært. Informantene har fortalt om problemer, dilemmaer og uklarheter, like naturlig som de har fortalt om det som har fungert godt. Vår oppfatning er at folk har satt pris på å bli spurt om kommunens erfaringer med kulturminneplanene og at de har fått gitt uttrykk for hvordan planarbeidet og kulturminner generelt er prioritert i kommunen. En styrke i datamaterialet er at det er mange korresponderende funn. Lignende utfordringer, erfaringer og fremgangsmåter skisseres av flere kommuner. Det tyder på at prosjektet har identifisert noen sentrale problemstillinger kommunene møter i arbeidet med kulturminneplanene.

3 Intervjuer/Resultater

I dette kapitlet presenterer vi de viktigste resultatene fra intervjuene. Målet er å gi en deskriptiv fremstilling av kommunenes egenrapportering av erfaringer, før vi sammenstiller og diskuterer resultatene i kapittel 4.

3.1 Kommuner som er ferdige med sine kulturminneplaner

Sveio startet arbeidet i 2012 og ferdig kommunedelplan for kulturminner 2015-27 ble vedtatt i år. Handlingsdelen skal revideres årlig, mens planen som helhet skal rulleres samtidig med kommuneplanen. Den er vokst frem av et lokalt erkjent behov for å kartlegge hvilke kulturminner som finnes i kommunen. Arbeidet har således vært utført i kommunens egen interesse og har ikke blitt oppfattet som pålagt. Kommunen har utført og koordinert alt arbeidet selv og de har ikke kjøpt inn konsulenttjenester. Kulturavdelingen har hatt hovedeierskapet til planen i samarbeid med Plan og næring. Arbeidet har vært preget av samarbeid både i lokalsamfunnet og på ulike politiske nivå. De har aktivisert friville lag i registreringen og kommunen rapporterer at det i hovedsak har fungert godt. Næringsliv, barn og unge har i liten grad vært delaktig, men de har brukt referansegrupper fra fylkeskommunen og museer. Sveio har også gode erfaringer med å samarbeide med nabokommuner, både når det gjelder faglige spørsmål og når det gjelder å diskutere utfordringer. Kulturminneplanen har generert entusiasme både i media og i befolkningen for øvrig. Prosjektet hadde imidlertid en litt vanskelig start, for kommunen måtte utvikle sitt eget registreringsverktøy. De mener at Riksantikvaren burde hatt et registreringsystem fra starten av, samtidig som det har vært litt uklart hva som skal legges inn i databasen. Det finnes ting som er relevant lokalt, men som ikke så relevant for Riksantikvaren. Sveio anbefaler derfor at det utvikles et registreringsverktøy kommunene kan

bruke. En annen anbefaling er å formidle til kommunene at de kan senke ambisjonsnivået. Fremfor å starte med å registrere alt, kan en med fordel ta med det viktigste og heller utvide etter hvert. Alt i alt har arbeidet vært en positiv opplevelse, og kommunen har opparbeidet eierskap til kulturminneplanen. Riksantikvarens økonomiske bidrag var viktig for å få startet prosjektet.

I **Vinjes** kommunedelplan for kunst og kultur (2012-2021), vedtatt 2011, ble det slått fast at det skulle utarbeides en kulturminneplan. Hovedeierskapet til arbeidet har vært Plan og utvikling, men grunnet bemannings- og kunnskapsmangel, valgte kommunen å engasjere «Rådgjevande Arkeologar» i arbeidet med planen, som var ferdig i 2013. Dette kan ha ført til noe mindre innsikt i arbeidet, men det ble holdt et offentlig seminar i 2014 hvor også Riksantikvaren var til stede. Noen skoleelever var også involvert på et tidspunkt. Politikernes rolle i prosjektet har primært vært å bevilge midler. Bidraget fra Riksantikvaren virket positivt og førte til at flere midler ble bevilget. Det rapporteres at det ikke har blitt generert nevneverdig eierskap til planen i lokalsamfunnet og at folk flest trolig ikke kjenner til planen. Kommunen kan ikke rapportere om samarbeidserfaring, men Bykle kommune tok et initiativ som ikke ble fulgt opp. Kommunen har en anbefaling til andre kommuner om å kommunisere med grunneiere tidlig i prosessen, slik at grunneierne ikke trenger å tro at arbeidet vil gå ut over deres interesser.

Vindafjord startet planarbeidet i 2011 og vedtok ferdig kommunedelplan for kulturminne og kulturmiljø i 2015. Planen er en tematisk plan for perioden 2015-26 med en fireårig tiltaksplan som rulleres. Eining for kultur har vært ansvarlig for planen og ledet arbeidet i nært samarbeid med Plankontoret. Konsulent ble innleid som skriver av planen. En styringsgruppe bestående av politisk utvalg, kommunalsjef og fylkeskommune ble nedsatt. Fylkeskommunen oppfattes som lite deltakende. Planen har vært godt mottatt av befolkningen som synes det er positivt å få en oversikt over kommunens kulturminner. Riksantikvarens økonomiske bidrag vurderes som utslagsgivende for igangsetting, men planarbeidet er også finansiert av kommunale midler (40 % -stilling over 4 år) samt NAV-midler til oppdatering av SEFRAK. Viktige drivkrefter i arbeidet har vært en velfungerende arbeidsgruppe, samt godt samarbeid med nabokommuner. Det ble poengtert at det er viktig for gjennomføring av et slikt arbeid å sette av tid og ressurser, samt å ha en klar plan som avgrenser tema og arbeidsprosess.

Grong startet planarbeidet i 2012 og ferdigstilte kommunedelplan for kulturminner i 2015. Planen er en oversikt over prioriterte kulturminner og har et handlingsprogram for perioden 2015-18 som rulleres ved behov. Kulturleder har vært ansvarlig for planen, men har trukket inn Plan og byggesak, landbruk med flere etter behov. En prosjektgruppe fra Grong historielag har vært involvert. Planen har vært ute til høring og på sosial medier for kommentarer, men har ikke utløst stor aktivitet. Tilbakemeldinger har likevel vært gjennomgående positive og en viss forankring oppleves oppnådd. Fylkeskommunen har vært sterkt involvert gjennom pilotprosjektet «Kulturminner i kommunene» der seks kommuner i Namdalen har deltatt. Planarbeidet har pågått som del av kommunenes ordinære planarbeid. Riksantikvarens midler har ikke vært utslagsgivende, men like fullt en stimulan i arbeidet. Utdfordringen er å sette av nok tid og forplikte gjennomføring. Det ble stilt krav om å utarbeide kulturminneplan for at kommuneplanen skulle godkjennes. Det anbefales å lage planprogram som bidrar til forankring og målretting av arbeidet.

3.2 Kommuner som ikke er ferdige med sine kulturminneplaner, men har mottatt støtte fra Riksantikvaren

Rauma har ikke startet arbeidet med å lage kulturminneplan, og pengene fra Riksantikvaren står i et fond. De har sett på en plan for hele fylket og vurdert å bruke den som mal for egen plan. Ambisjonen er å sette i gang arbeidet i 2016, mest sannsynlig i form av en enkel kartlegging. Det er Kulturetaten som har hovedeierskapet til prosjektet, men kommunale nedskjæringer, mangel på tid og kompetanse, har ført til at arbeidet har blitt utsatt. Kulturminnevern har måttet vike i prioritet for andre kommunale oppgaver – «kulturminnene ligger nå der, historien forsvinner ikke, i alle fall ikke med det første». Kommunen vil trolig kjøpe inn konsulent tjenester, for de anser det som lite sannsynlig at de kan ansette folk til å lage kulturminneplanen. Kulturminneplanens potensial for å generere lokal stedstilhørighet, entusiasme etc. blir ikke nevnt eksplisitt, men de har en ambisjon om å engasjere historielaget på en eller annen måte.

I **Holmestrand** er det vilje til å gjennomføre prosjektet, og de har stort sett samlet inn råmaterialet. Likevel har de mangel på personell og kompetanse – som de omtaler som et «kjempeproblem» – og den som kjente best til prosjektet har gått av med pensjon. De har også vært noen uavklarte omstendigheter med tanke på kommunesammenslåingsprosesser. De trodde en periode at Holmestrand ville bli en storkommune, noe som ville ha hatt betydning på hvilken kulturminneplan som skulle lages, men det ble nedstemt. Vestfold museum og historielaget er involvert i registreringsprosessen, men de trenger hjelp for å komme i mål med planen. De ytrer at de ikke vet hvem som kan levere de konsulent tjenestene de har behov for. De har fått 200 000 (som SEFRAK-kommune) av Riksantikvaren, og har brukt 100 000 av disse. Det gjenværende beløpet kunne de tenke seg å bruke på konsulent tjenester for å få planen ferdig. Kommunen savner en klarere bestilling fra Riksantikvaren, spesielt informasjon om hva planen skal brukes til. Det er Kulturetaten som har eierskapet til planarbeidet, men de burde ha samarbeidet med Plan- og bygg. De oppfatter det slik at det mest er plan- og bygningsetaten som trenger en kulturminneplan i byggesaker, og derfor er det uklart om det er verdt å legge alt inn i Kulturminnesøk. De synes også at registreringsverktøy som Askeladden og Kulturminnesøk er noe forvirrende. Informasjon om hvordan andre kommuner bruker kulturminneplanene etterspørres også. De kunne også tenke seg mer informasjon om i hvilken grad fylkeskommunene er involvert i arbeidet med kommunale kulturminneplaner.

Gran kommune fattet vedtak om å utarbeide kulturminneplan i 2014. Midler til registrering av nyere tids kulturminner ble bevilget samtidig som planarbeidet var tiltenkt igangsatt. Dette har vært prioritert fram til nå. Tanken er i første omgang å utarbeide en temaplan med oversikt over registrerte kulturminner og kulturmiljø. Prioritering og tiltaksplan vil trolig komme som oppfølging av denne oversikten. Gran ønsker fortrinnsvis å gjennomføre planarbeidet selv for skape eierskap til planen. Kulturetaten vil være ansvarlig for planen, men de vil trekke inn Landbruk, Teknisk med flere etter behov. En styringsgruppe er diskutert opprettet med fylkeskommunen og leder av Brandbumuseet, og en arbeidsgruppe og referansegruppe vil trolig bestå av kommune, ressurspersoner og historielag fra Lunner, Gran og Jevnaker. Gran har nært samarbeid med fylkeskommunen som har holdt møter i forbindelse med KIK. Gran samarbeidet med Søndre Land i registreringen av nyere tids kulturminner med felles bygningsvernrådsgiver, men Søndre Land har nå ansatt arkeolog for å utarbeide kulturminneplanen. Midlene fra Riksantikvaren har vært et viktig signal overfor politikere og fungert utløsende for at vedtak om planen ble fattet, samt at en

forprosjektrapport ble utarbeidet. Planarbeidet startet entusiastisk med vedtaket i 2014, men med en forventning om samarbeid med nabokommuner som ikke har slått til. Dette har medført at luften gikk litt ut av Gran i oppfølgingen så langt. Registreringen som er gjennomført av nyere tids kulturminner har imidlertid inspirert til å følge opp planen. Gran påpeker viktigheten av å sette av tid og ressurser til arbeidet og at det er viktig å involvere aktuelle aktører tidlig for å skape entusiasme og forankre planen hos flere.

Vestbys arbeid med kulturminneplan ble igangsatt i 2012, og planforslaget sendes til førstegangsbehandling i januar/februar 2016. Kulturminneplanen vil være en kommunedelplan organisert som en områdeoversikt og kategorisering av kommunens kulturminner. Tiltaksplan for kommende fireårsperiode tenkes inkludert i planen, og en prioritering av kulturminnene vil komme som oppfølging av denne første versjonen. Det uttrykkes som viktig for kommunen at dette materialet blir godt formidlet og synliggjort, og kartfesting og tekstdel vil bli tilgjengelig på kommunens nettsider. Registreringene legges inn i Kulturminnesøk etter hvert. Planavdelingen (Plan, bygg og geodata) har ansvaret for planarbeidet, men mangler kulturminnekompetanse og har benyttet konsulent (NIKU) for å bistå oppdatering og nyregistrering sammen med lokale aktører med særskilt kunnskap om delområder og temaer. Brukerinvolvering utover disse dedikerte ressurspersonene har vist seg vanskelig, og uttesting av Riksantikvarens håndbok for registrering utløste ingen stor entusiasme. Vestby opplever å ha fått lite bistand fra fylkeskommunen, som gir tilbakemelding på at kommunen oversender altfor mange saker og at de har et kapasitetsproblem. Fylkeskommunen deltar ikke på kveldsmøter og svarer sent (eller aldri) på forespørsler. Kommunen har satt av 500 000,- i to omganger for gjennomføring av planen og har fram til november 2015 brukt ca. 450 timer på arbeidet. 100 timer er avsatt i 2016 for å ferdigstille arbeidet. Kulturminneplanen oppleves å ha høy prioritet, men forskyves lett ved at dette er kommunens egen plan og dermed ikke berøres av tidsfrister og gebyrer ved tidsoverskridelser. Råd fra Vestby kommune er å sette av nok tid og å lage en tydelig plan for hvordan arbeidet skal gjennomføres. Dette gjelder for eksempel graden av medvirkning og involvering, der det er viktig å være tydelig på hvordan ressurspersoner og brukergrupper brukes. Et tips til de som ikke har gjennomført arbeidet er også å finne gode eksempler til etterfølgelse og bruke nabokommuner som sparringspartner.

3.3 Kommuner som ikke har søkt Riksantikvaren om støtte og ikke er ferdige med sine kulturminneplaner

Vågan rapporterer at arbeidet står på stedet hvil og at det heller ikke er noen plan om å gjennomføre arbeidet. Det er ingen uttrykt politisk vilje til å prioritere dette, men det vises til Kulturminneplan for Lofoten (2008) der Vågan er inkludert. Både økonomi, politisk prioritering og kompetanse må til for at planarbeidet eventuelt blir igangsatt. Vågan Eiendom KF er delegert ansvaret for å følge opp arbeidet med kulturminneplanen i kraft av å ha ansvaret for kommunale bygg, boliger og parkanlegg. Midlene fra Riksantikvaren er ikke nok til å utløse igangsetting av planarbeidet, og Vågan viser til en anstrengt kommuneøkonomi og at de har vært ROBEK-kommune.

Alta har ikke startet opp planarbeidet, men i forslag til KDP for kultur som vedtas på nyåret ligger det inne et punkt om å utarbeide kulturminneplan. Uansett utfall/vedtak forventes arbeidet med kulturminneplanen å igangsettes i 2016 og at en stor del av arbeidet gjennomføres i løpet av året. Det er foreløpig uvisst hvilken type plan dette blir, men trolig blir det en temaplan med oversikt over

kommunenes prioriterte kulturminner à la planen som nylig er utarbeidet for natur og friluftsliv. Kulturetaten vil trolig være ansvarlig for planen og regner med å ansette en person for gjennomføring av arbeidet. Et alternativ er å samarbeide med Alta museum eller be Alta museum utføre jobben. Foreløpig har det ikke vært kontakt med fylkeskommunen og nabokommunene, men generelt har Alta et tett samarbeid med fylkeskommunen. Kommuneøkonomien oppleves som stram, og Riksantikvarens midler anses som viktig for å få arbeidet igangsatt. Holdningen til å lage kulturminneplan er gjennomgående positiv.

Tydal har foreløpig ikke prioritert å lage kulturminneplan. En kulturplan ble vedtatt i 2012 «Kultur til tusen» der kulturminner, i betydning kommunalt eide bygg, er omtalt, men det foreligger ingen strategi for bruk og vern av disse. For at planarbeidet skal igangsettes, må det et lovpålagt krav til (kommunalt vedtak?). Kulturavdelingen ville eventuelt være ansvarlig for planen. Ekstern kompetanse vil være nødvendig, spesielt med tanke på prioritering og handlingsplaner for kommunens kulturminner. Noen registreringer finnes, men disse er usystematiske og mangelfulle. Tydal har løpende kontakt med fylkeskommunen om forvaltning av enkeltminner. En aktuell samarbeidspartner hvis en kulturminneplan skal lages antas å være Røros museum. Riksantikvarens midler er et mulig bidrag, men ikke nok til å utløse igangsetting av planarbeidet. Intervjusamtalen er en påminnelse om at planen er ønskelig fra sentralt hold, men det oppleves å være langt fram til en plan ferdigstilles.

Halden vedtok i august 2015 en kulturplan med krav om å utarbeide kulturminneplan for at planen skulle vedtas. Arbeidet forventes gjennomført i løpet av 2016, og det er budsjettet med en stilling knyttet til gjennomføring av planarbeidet. Intensjonen er å lage en kommunedelplan med handlingsplan for neste fireårsperiode. Planen vil inneholde satsingsområder og en prioritering av kommunens kulturminner som skal være realistisk å følge opp. Planavdelingen vil være ansvarlig for planen og de vil trekke inn administrasjon, politikere og historielag i arbeidet, som alle er kjent med at dette skal gjennomføres i 2016. Halden har en kulturminneplan (eldre enn 10 år), og det er uvisst hvor stort omfang nyregistrering vil utgjøre. Fylkeskommunen, Østfoldmuseene og Halden historiske samlinger vil være sentrale samarbeidspartnere. Det er ingen tradisjon for samarbeid med nabokommuner i plansammenheng. Midlene fra Riksantikvaren er ikke utslagsgivende, men nyttige i en anstrengt kommuneøkonomi. Kulturminnefeltet har vært nedprioritert grunnet dårlig kommuneøkonomi, og andre kulturfelt er prioritert høyere. Det politiske miljøet er splittet når det gjelder hvorvidt kulturminner skal prioriteres. Imidlertid har kommunen nå en sterk bevissthet om at kulturminner er viktig for byutviklingen, for eksempel når det gjelder turisme og bokvalitet, og de ønsker å sette kulturminner på dagsorden som innsatsområde. Halden framhever viktigheten av å tydeliggjøre hvilket næringspotensial som er knyttet til kulturminner og å snakke positivt om kulturminner som ressurs.

4 Refleksjoner/Diskusjon

På bakgrunnen av den deskriptive presentasjonen av intervjuene, vil vi nå kort sammenfatte og diskutere noen funn i det empiriske materialet. Dette er ikke å oppfatte som en uttømmende liste av tematikker det er mulig å diskutere, men det er en gjennomgang av spørsmål som er relevante for flere av kommunene som er – eller har vært – involvert i arbeidet med kulturminneplaner. Flere av temaene nedenfor griper inn i hverandre, selv om de presenteres under separate underoverskrifter. Det antas at disse tematikkene også vil ha overføringsverdi til kommuner som skal til å starte opp

egne planprosesser, samt at de kan være relevante for Riksantikvarens dialog med kommunene i siste halvdel av KIK-prosjektet.

4.1 Tid og gjennomføring

Tre av kommunene som har gjennomført planarbeidet (Vindafjord, Grong og Sveio) har brukt 3-4 år på gjennomføring av planarbeidet fra vedtak/oppstart til ferdig vedtatt plan. I disse kommunene er det kulturavdeling/eining for kultur som har hatt hovedansvar for planen. Vinje gjennomførte planarbeidet på rundt to år med innleid konsulent. De tre kommunene som har laget planen selv, samt to av kommunene som er underveis (Gran og Vestby), og som også lager planen selv, påpeker viktigheten av å sette av tid og ressurser til arbeidet for å sikre gjennomføring og forankring i kommunen. Tidsperspektivet for gjennomføring av planarbeidet er derfor relevant med tanke på hvilket ambisjonsnivå kommunene som skal i gang med arbeidet har, og hvorvidt dette synes oppnåelig. For eksempel uttrykker Halden at kulturminneplanen skal gjennomføres i løpet av 2016. Det kan derfor være formålstjenlig for Riksantikvaren å være tydelig på hvor lang tid kommunene bør forvente at arbeidet tar, samt si noe om hvilket ambisjonsnivå det kan være fornuftig å legge seg på.

4.2 Kommuneøkonomi

Flere av kommunene, for eksempel Sveio, Vinje og Halden, rapporterer at Riksantikvarens bevilgning har virket positivt. Midlene er ikke tilstrekkelig i seg selv, men de kan bidra til at kommunen og fylkeskommunen bevilger ytterligere midler. Midlene har ikke bare pengeverdi, men også symbolsk verdi som kan bidra til å sette arbeidet med kommunale kulturminneplaner i gang. Riksantikvarens bidrag har også vært nødvendig for Holmestrand, som ikke ser for seg å få tak i andre midler enn dette bidraget. De planlegger å kjøpe inn konsulenttjenester for det resterende beløpet på kr. 100 000,-. Raumas midler blir også trolig brukt på å kjøpe inn konsulenttjenester, så det er klare indisier om at bidraget – selv om det ikke er veldig stort – er viktig og bør opprettholdes. Flere av kommunene som ikke har laget planer påpeker en anstrengt kommuneøkonomi som delvis forklaring på manglende framdrift i planarbeidet. Blant annet viser Vågan til at de har vært på ROBEK-lista over kommuner som er underlagt krav om godkjenning og kontroll av Kommunal- og moderniseringsdepartementet for å kunne vedta budsjetter og låneavtaler. En kontrollsjekk av hvilke kommuner som har vært inne på ROBEK-lista i perioden 2001-15, viser at både Vindafjord, Grong, Rauma, Holmestrand, Vestby og Halden har vært inne på lista i perioder. Det må dermed være flere forhold enn anstrengt kommuneøkonomi som ligger til grunn for hvorvidt kulturminneplaner er utarbeidet eller ikke (i denne midtveisevalueringen har vi ikke gått inn på bakgrunn og begrunnelser for oppføring og «friskmelding» fra ROBEK-lista).

4.3 Kompetanse og bemanning

I tre av kommunene som har gjennomført planen har kulturavdeling/eining for kultur vært ansvarlig for kulturminneplanen. Disse har gjennomført planarbeidet selv uten innleide konsulenter og har øremerket tid og stillingsprosent til gjennomføring av planen. I kommuner der planavdelingen har vært ansvarlig, er bruk av konsulenter mer utbredt. Dette kan tyde på mangel på den nødvendige kompetansen som skal til for å få gjennomført arbeidet. Flere av kommunene rapporterer også om for få ansatte. Det er imidlertid sjelden at det bare er økonomiske årsaker til at planer ikke er gjennomført. Også de kommunene som er ferdige har imidlertid møtt utfordringer underveis. Det er ellers en generell oppfatning at de som velger å kjøpe inn tjenester fra konsulenter trenger mer kunnskap om *hvem* som kan levere og *hva* som kan leveres. Organiseringen internt i kommunene kan synes å ha betydning for gjennomføring av planarbeidet ved at kulturavdelinger inntar en mer aktiv

rolle i å få planen gjennomført enn om planansvaret ligger andre steder. Med planavdelingen som ansvarlig kan det føre til at andre kommunale planoppgaver blir prioritert framfor kulturminneplanen. Organisering internt, og spesielt ved bruk av konsulenter, kan også synes å påvirke forankringen både i kommuneadministrasjon og hos befolkningen.

4.4 Forankring og lokalt engasjement

Flere av kommunene som selv lager kulturminneplaner påpeker viktigheten av å forankre og oppnå eierskap til planen på en måte som også sikrer oppfølging. Tidlig involvering av aktuelle aktører/samarbeidspartnere framheves av flere som sentralt, men med noe ulike begrunnelser for hvilke aktører dette gjelder. Gran kommune mener tidlig involvering er nødvendig for å oppnå forankring og engasjement, mens Vinje mener det er viktig å kommunisere med grunneiere på et tidlig stadium for å klargjøre eventuelle konsekvenser for eierinteresser. Vestbys anbefaling om at medvirkning og involvering krever tydelighet rundt hva invitasjonen handler om – hva som forventes av aktørene – fremstår som en fornuftig anbefaling. Sveio kommune påpeker at frivillige tenderer til å registrere litt mer enn det som var «bestilt», men at samarbeidet har vært positivt. Når det gjelder vanskeligheter, kan en i tilfelle Rauma lure på om det å engasjere lokalbefolkningen i større grad kunne ha bidratt til å generere den entusiasmen som tilsynelatende mangler i kommuneadministrasjonen. Dette kunne kanskje ha bidratt til å synliggjøre kulturminnenes verdi i lokalsamfunnet. Nå virker det som litt av årsaken til at arbeidet ikke har startet er manglende kompetanse og interesse for kulturminner. I tilfellet Vinje er det uklart om den litt fraværende interessen – i tillegg til bemannings- og kompetansemangel – er årsaken til at kommunen satte bort arbeidet til konsulenter, eller om bruken av eksterne konsulenter har ført til mindre oppslutning og interesse lokalt. Det kan også tenkes at en forsterkende vekselvirkning er gjeldende. En kan her med fordel snakke med flere kommuner som har brukt eksterne konsulenter i utarbeidelsen av kulturminneplaner for å kartlegge dette. I tilfellet Vinje, virker det som om innkjøpet av konsulenttjenester kan ha bidratt til å svekke interessen for kulturminneplanen lokalt. Her er det viktig for kommunene å være en god bestiller, samt ha realistiske forventninger til hva en vil og kan oppnå med planen innenfor de midlene en har til rådighet.

4.5 Eksternt samarbeid

Fylkeskommunenes engasjement i prosjektet synes å være varierende og oppleves ulikt hos de enkelte kommunene. Forholdet til fylkeskommunen synes å påvirke kommunens prioritering av kulturminneplanen og slår positivt ut der fylkeskommunen oppleves som en støttespiller og bidragsyter (for eksempel Grong/Nord-Trøndelag). Flere av kommunene påpeker imidlertid at fylkeskommunene har vært lite aktive (Vindafjord/Rogaland og Holmestrand/Vestfold) og at fylkeskommunen ikke svarer på henvendelser eller møter opp i samarbeidsfora (Vestby/Akershus). Det er ingen direkte sammenheng mellom kommunens forhold til fylkeskommunen og hvorvidt kulturminneplanen er gjennomført i vårt materiale, men sett i sammenheng med at flere av kommunene etterspør kompetanse, kan fylkeskommunen spille en sentral rolle i å bistå kommuner som faginstans.

Samarbeid med nabokommuner oppleves som faglig viktig samt som en måte å luften frustrasjon på der et slikt samarbeid har funnet sted (Sveio, Grong). Hovedinntrykket er imidlertid at kommunene ser dette som sin egen plan og ikke har et nært samarbeid med nabokommuner. Kommunene som ikke har igangsatt arbeidet har heller ikke hatt kontakt med nabokommunene om samarbeid.

Museene er vist til som en mulig samarbeidspartner av flere kommuner, men kun to (Halden, Holmestrand) har rapportert om at museene har vært involvert i arbeidet.

4.6 Kulturminner som ressurs

Undersøkelsen har avdekket en varierende tilnærming til hvordan kulturminner vurderes som en ressurs fremfor å være en utgiftspost som må vike i prioritet for andre kommunale oppgaver. Dette er en diskusjon som blant annet pågår i Halden, hvor de diskuterer om – og hvordan – kulturminner kan brukes til sosiale, kulturelle og økonomiske formål. Kulturminner antydes fra Haldens side å kunne bidra til å gjøre byen attraktiv og at kulturminner blant annet kan skape lokal entusiasme og vekst i turistrelaterte næringer. Halden er den kommunen i undersøkelsen som i størst grad uttrykker et behov for å synliggjøre at kulturminner er en ressurs med næringspotensial. Flere av de andre kommunene virker mest opptatt av å skaffe oversikt over kulturminnene, for dernest å vurdere hvordan disse skal håndteres som kulturminneressurs. Dersom kulturminnene skal ha en rolle i by- og tettstedsutvikling må kulturminner og utviklingsarbeid kobles sammen for å utnytte et eventuelt potensiale som ligger i koblinger mellom kulturminner og folkehelse, kulturminner og arbeidsplasser, kulturminner og eiendomsverdi etc.

4.7 Kommunestørrelse

De fleste av de undersøkte kommunene er å regne som små eller mellomstore. Innbyggertallet blant de kommunene som er ferdige med sine kulturminneplaner var per 1. januar 2015: Sveio 5509 – Vinje 3689 – Vindafjord 8765 – Grong 2489. For de kommunene som har mottatt støtte fra Riksantikvaren, men ikke fullført arbeidet, fordeler innbyggertallet seg slik: Holmestrand 10661 – Gran 13685 – Rauma 7445 – Vestby – 16310. For de kommunene som ikke har søkt om støtte fra Riksantikvaren og heller ikke har startet arbeidet med lokale kulturminneplaner, er tallene som følger: Vågan 9285 – Tydal 863 – Halden 30328 – Alta 19898.¹ Den første gruppen av kommuner er noe mindre enn gruppe to, hvor tre av fire kommuner har et innbyggertall på over titusen. Selv om materialet er for lite til å generalisere, kan det se ut som det er en tendens til at små kommuner lettere greier å gjennomføre arbeidet enn større kommuner. Dette mønsteret gjentar seg i gruppe tre, hvor tre av fire kommuner som ikke har påbegynt arbeidet er relativt store. Når det gjelder kommunestørrelse og grad av samarbeid med fylkeskommunen, er det vanskelig å finne et mønster. Mellomstore kommuner (Holmestrand og Vindafjord) kunne tenkt seg mer samarbeid med fylkeskommunen, men de er likevel ferdig med arbeidet. Halden, den største kommunen i utvalget, rapporterer om et godt samarbeid med fylkeskommunen, men arbeidet med kulturminneplanen er fortsatt i oppstartsfasen. Grong kommune – ferdig med kulturminneplanen, og nest minst i utvalget – rapporterer også om et godt forhold til fylkeskommunen. Det virker derfor ikke som at det er en sammenheng mellom kommunestørrelse og hvor godt samarbeidet med fylkeskommunen kan være. Om vi ser på kommunestørrelse og økonomi, er det en liten tendens i materialet til at det er de større kommunene i utvalget som rapporterer om dårlig kommuneøkonomi som medvirkende til at arbeidet ikke har startet opp eller er fullført – for eksempel Vågan, Halden og Alta. Likevel handler dette også om at kulturminnene ikke oppfattes som viktige nok til at de kan prioriteres fremfor andre oppgaver. Det kan synes som at de litt større kommunene har så mange oppgaver å skjømte at arbeidet med kulturminneplaner blir skjøvet nedover på prioriteringslisten. Disse betraktningene må

¹ Alle tall er fra Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/befolkning/statistikker/folkemengde/aar/2015-02-19?fane=tabell&sort=nummer&tabell=218730>

imidlertid leses som foreløpige og som foretatt på bakgrunn av et selektivt og begrenset datamateriale.

5 Konklusjon

Hovedinntrykket fra studien er at kommunene finner det både viktig og relevant å utarbeide kommunale kulturminneplaner og at det generelt er en positiv holdning til at dette arbeidet prioriteres. Bare to av de 12 kommunene som er kontaktet uttrykker at dette ikke er en prioritert oppgave og at det heller ikke foreligger planer for å gjennomføre et slikt arbeid. De fleste av de kommunene som ikke har kommet ordentlig i gang, mener at arbeidet har noe for seg og er interessert i å få ferdigstilt planene. Samtidig viser den store kategorien av kommuner som ikke har verken søkt om støtte eller startet arbeidet med egne kulturminneplaner – 263 kommuner har laget plan eller er i gang – at det fortsatt gjenstår et betydelig arbeid for å nå Riksantikvarens målsetting om 90 % dekning i 2020.

Trolig ligger det et betydelig potensial i å bevisstgjøre kommune-Norge om at kulturminner kan brukes til mange formål – det være seg sosiale, kulturelle eller økonomiske – og at kulturminner kan generere en rekke positive utfall for et lokalsamfunn, mest eksplisitt uttrykt av Halden kommune i undersøkelsen. Samtidig er inntrykket fra studien at majoriteten av de undersøkte kommunene primært oppfatter kulturminnene som en ressurs, ikke en byrde. Flere kommuner sliter imidlertid med manglende kapasitet og kompetanse. Nært samarbeid med fylkeskommunen, både fra kommunens og Riksantikvarens side, kan være en stimulans i arbeidet. Fra Riksantikvarens side kan det også synes som en tydeligere bestilling – både når det gjelder ambisjonsnivå og mulige framgangsmåter – kan være til hjelp for de kommunene som ikke er ferdige eller har startet opp arbeidet med lokale kulturminneplaner. En vei å gå kan være å lage en enkel plan som kan utvides senere. Det er bedre enn ingen plan. En enkel plan kan virke forløsende for prosessen videre, hvor oppfølging og nye prioriteringer gjøres. På denne måten kan arbeidet virke mer overkommelig og føre til at en kommer i gang.

Å ha egne folk med dedikert kulturminnekompetanse i kommunene er en fordel. Dette øker gjennomføringsevnen og forankringen, samt sannsynligheten for at kulturminner ikke må vike i prioritet. For de som velger å kjøpe inn tjenesten med å lage planen, virker det som at det kan føre til mindre eierskap hos politikere, administratorer og i lokalbefolkningen for øvrig. Det er derfor viktig at kommunene er gode bestillere og vektlegger brukermedvirkning i så stor grad som mulig, selv om det er en utfordring med knappe budsjetter.

Riksantikvaren kan med fordel være enda tydeligere på hva som er målet med kulturminneplanene. Kommunene rapporterer også at det er et behov for å være mer presis om hvordan de ulike databasene fungerer, samt hva de er tenkt til – og ikke tenkt til. Det er også et behov for å presisere hva som er kommunenes interesse og hva som er Riksantikvarens interesse, spesielt i de tilfeller hvor det kan tenkes å være lokalpolitiske ønsker og behov som ikke nødvendigvis er nasjonale. Det kan også være en fordel å gi noen eksempler på typer av planer som kan lages og hvordan planen kan anvendes i praksis. Det vil også være nyttig for mange kommuner å vite mer om hvilken rolle fylkeskommunen kan tenkes å spille i arbeidet med kommunale kulturminneplaner.

6 Vedlegg: Intervjuguide

- **Hvordan går det med kommunens kulturminneplan?**

Påbegynt når?

Hva er gjort så langt og hva gjenstår?

- **Hva slags type plan har kommunen valgt å lage?**

(Kommunedelplan, verneplan, registrering/kartlegging...)

(Kartfestet, publisert, tilgjengelig på nettside, innarbeidet i kommunens saksbehandling...?)

Har dere noen tanker om hvorfor det ble akkurat denne typen kulturminneplan?

Kommunens formål med planen?

- **Hva trenger dere for å få igangsatt/gjennomført arbeidet med en kulturminneplan?** (til de som ikke har laget planer)

Ressurser (økonomi, kompetanse)?

Råd om hvordan dette kan gjøres, eksempler, en tydelig bestilling?

Hvordan ser du for deg at et slikt planarbeid kan/bør gjennomføres?

Når tror du en slik plan kan forventes?

- **Hvilken avdeling/etat i kommunen har hatt hovedeierskapet til planarbeidet?**

Var dette et strategisk valg, eller et valg grunnet ledig kapasitet eller annet?

- **Hvordan har arbeidet vært organisert?**

Har dere gjort arbeidet selv, eller leid inn konsulenter?

Har dere benyttet referansegrupper eller arbeidsgrupper?

Hvilket mandat fikk de som har utarbeidet planen?

Har dere benyttet tverrfaglige team? Hvis ja, hvordan fungerte disse? Erfaringer – gode eller dårlige?

Kan dere si noe om tidsbruk? Som forventet? Kortere eller lengre tid enn forventet?

- **Hvilken kunnskap/kompetanse finnes lokalt?**

Eksisterende planer, tidligere analyser, eksisterende registre, ressursplaner etc. Ressurspersoner i kommunen og lokalmiljøet,

- **Hvordan har ulike brukergrupper vært involvert i arbeidet?**

Frivillige, eiere, næringsliv, barn og unge, eller andre?

Har brukerinvolveringen vært tidkrevende?

Har brukerinvolveringen generert lokalt eierskap til kulturminneplanen?

Hvis ja, for hvem? Eiere, lokalbefolkning, politikere?

Hvis nei, hvorfor tror dere planarbeidet ikke har generert eierskap? Har folk hatt for lite kunnskap om prosjektet, har det vært for lite bevisstgjøring, formidling eller lignende?

- **Har dere samarbeidet med nabokommuner, regionalforvaltningen, museer og andre kompetansemiljøer?**

Hvilke erfaringer har dere gjort i samarbeidsrelasjonene – gode eller dårlige?

Hva har det vært nyttig å samarbeide om?

- **Hvordan har politikere vært involvert i prosessen?**

Hvordan har den politiske behandlingen av kulturminneplanen forløpt underveis i prosessen?

Har de vært involvert i en arbeidsgruppe eller en referansegruppe?

Forholdet mellom politikere og administrasjon

- **Hvordan er planarbeidet finansiert?**

Har finansieringen vært avgjørende for arbeidet? Har de økonomiske insentivene fra RA betydd noe? Er det økonomiske bidraget fra Riksantikvaren for lite, passelig eller for stort?

- **Hvilke utfordringer har dere møtt på i arbeidet?**

Organisatoriske forhold, bemanning, tidspress, mangel på kompetanse etc.

Hva har vært drivkrefter og bremsen i prosessen?

- **Til slutt; har dere noen tips og anbefalinger til andre kommuner som er i ferd med å starte arbeidet med sine kulturminneplaner?**

Viktige ting å huske på? Ting en bør og ikke bør gjøre? Vanskelige ting som kan løses på ulike måter etc.

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 185/2015

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 1b
7013 TRONDHEIM
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00